

Ο Γιώργος Γαλάβαρης τη δεκαετία του 1970.

Μνήμη Γιώργου Γαλάβαρη

Στις 30 Μαρτίου 2003 έφυγε από τη ζωή ένας όντως μεγάλος, διεθνούς ακτινοβολίας ιστορικός της βυζαντινής και μεταβυζαντινής τέχνης, ο Γιώργος Γαλάβαρης, ειδικότατος μελετητής των βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικονογραφημένων χειρογράφων και των φορητών εικόνων.

Είχε γεννηθεί στον Πειραιά το 1926. Έκανε σπουδές Ιστορίας και Αρχαιολογίας στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (1947-51) και Μουσικής (πιάνου) στο Ελληνικό Ωδείο. Καθοριστικής σημασίας για τη διαμόρφωσή του στάθηκαν οι προσωπικότητες των καθηγητών του Αναστάσιου Κ. Ορλάνδου (1887-1979) και Διονύσιου Α. Ζακυθνού (1905-1993), που σφράγισαν άλλωστε όσες και όσους της γενιάς του μαθήτευσαν κοντά τους. Καλλιτεχνική φύση, πήρε και μαθήματα ζωγραφικής από τον Δανιήλ Δανιήλ (1914-1988). Στο πλαίσιο των ενδιαφερόντων του για την ιστορία

της τέχνης και για τη ζωγραφική, γνώρισε τότε τον άξιο διευθυντή του Μουσείου Μπενάκη Μανόλη Χατζηδάκη (1909-1998) από το βιβλίο του για τον Μυστρά και από την τεχνοκριτική του στην εφημερίδα *Ελευθερία*, αναπτύσσοντας, με τον καιρό, αμοιβαία εκτίμηση.

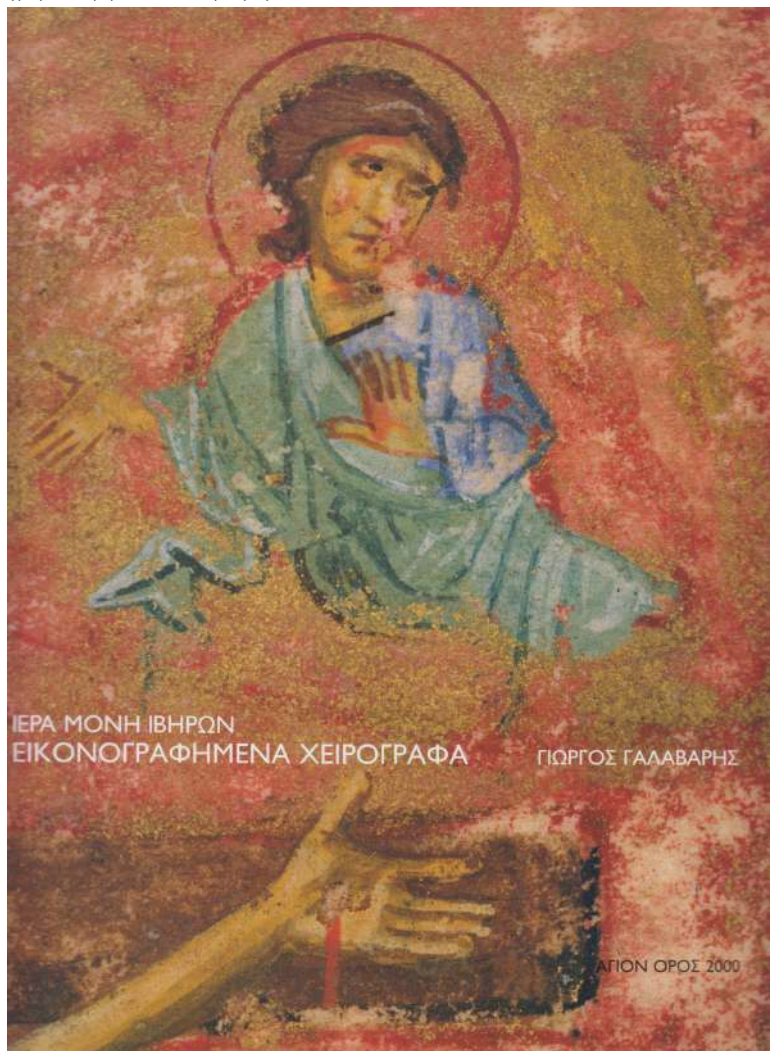
Φιλομαθής πάντοτε, δεν αμέλησε να σπουδάσει σύγχρονη αγγλική και γερμανική φιλολογία. Χάρη σε υποτροφίες των ιδρυμάτων Fulbright και Haring, συνέχισε με μεταπτυχιακές σπουδές στο Πανεπιστήμιο του Πρίνστον (1954-55) υπό την εποπτεία του πολύ Kurt Weitzmann (1904-1993),

Εξώφυλλο της έκδοσης *Ιερά Μονή Ιβήρων*.
Εικονογραφημένα χειρόγραφα, 2000.

αναγορευόμενος διδάκτωρ το 1958. Με τον καθηγητή του συνεργάστηκε στενά στην έκδοση *The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai. The Illuminated Greek Manuscripts*, τ. 1: *From the Ninth to the Twelfth Century*, 1990, έργο υποδειγματικό στην καταγραφή, στην ερμηνεία και στη μέθοδο, βραβευμένο από την Ακαδημία Αθηνών. Μαθήτευσε ακόμα κοντά στον Albert Mathias Friend Νεώτερο (1894-1956). Επίδραση άσκησε στη διαμόρφωσή του και ο Otto Demus (1902-1990). Παρακολούθησε ακόμα μαθήματα νομισματικής με τον Andreas Alföldi (1895-1981) ως υπότροφος της Αμερικανικής Νομισματικής Εταιρείας.

Έναν χρόνο μετά από τη διδακτορία του, το 1959, έγινε μέλος του Τμήματος Καλών Τεχνών του Πανεπιστημίου McGill στο Μόντρεαλ του Καναδά, αναλαμβάνοντας τη διδασκαλία της Ιστορίας της Τέχνης και εισάγοντας τη διδασκαλία της αρχαίας και της βυζαντινής τέχνης. Το 1965 εξελέγη καθηγητής και δίδαξε επί τριάντα χρόνια. Υπήρξε επιπλέον ως διευθυντής μεταπτυχιακών σπουδών στο ίδιο Τμήμα το 1971-77, το 1978-83 και το 1985-93. Το 1995 αναγορεύθηκε ομότιμος καθηγητής του Τμήματος, ενώ η Σχολή Γραμμάτων και Τεχνών, αναγνωρίζοντας την προσφορά του, τον τίμησε με το βραβείο N. Noel Fieldhouse ως διακεκριμένο πανεπιστημιακό δάσκαλο. Τέλος, δίδαξε ως επισκέπτης καθηγητής στο πανεπιστήμιο του Wisconsin-Madison (1967) και στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης κατά τα χειμερινά εξάμηνα 1987, 1996 και 1997.

Έγραψε αυτοτελώς βιβλία και εκτεταμένα κείμενα (*The Illustrations of the Liturgical Homilies of Gregory Nazianzenus*, 1969· *Bread and the Liturgy*, 1970· *Icons from the Elvehjem Art Center*, 1973· *The Illustrations of the Prefaces in Byzantine Gospels*, 1979· το κεφάλαιο «A Eucharistic Bread Stamp in Mainz», *Brotstempel*, 1979 [με τον Richard Hamann-McLean]· *The Icon in the Life of the Church. Doctrine - Liturgy - Devotion*, 1981· *Το βυζαντινό εικονογραφημένο χειρόγραφο, προσφορά του καλλιτέχνη στο Θεό*, 1994· *Ελληνική Τέχνη. Ζωγραφική Βυζαντινών Χειρογράφων*, 1995· *Ιερά Μονή Ιβήρων. Εικονογραφημένα Χειρόγραφα*, 2000), συνέταξε πάνω από εκατό άρθρα για επιστημονικά περιοδικά, ανακοινώσεις για πρακτικά συνεδρίων και λήμματα για συλλογικούς τόμους. Άφησε ανέκδοτη τη συναγωγή μελετών του με τον ενδεικτικό τίτλο *Colours, Symbols, Worship* και τον δεύτερο τόμο για τις εικόνες της Μονής Σινά που χρονολογούνται από τον 13ον έως τον 15ον αιώνα. Εργοβιογραφία του είχε κυκλοφορηθεί το 1999,

ενώ άλλην έχει καταρτίσει ο τέως καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Κύπρου Δημήτριος Δ. Τριανταφυλλόπουλος στον αφιερωματικό σε εκείνον εικοστόν έκτο τόμο του *Δελτίου της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* το 2005 (σ. 14-21). Το 2007 το Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών δημοσίευσε από την κληροδοσία Αναστασίου Κ. Ορλάνδου τη δίτομη έκδοση *Τα εικονογραφημένα χειρόγραφα των Μονών των Μετεώρων*, με ημιτελή τη συμβολή του Γαλάβαρη, φροντισμένη από τον επίσης αιμόνηστο συνάδελφό του, ομότιμο καθηγητή του Ιονίου Πανεπιστημίου Δημήτριο Ζ. Σοφιανό (1935-2008), βαθύτατο γνώστη των μετωρικών μονών και των θησαυρών των βιβλιοθηκών της Θηβαΐδος των Σταγών.

Τα κείμενά του επενδύονται με μια σπάνιας ποιητικής ευαισθησία και ένα είδος μουσικότητας, καρπούς της διαρκούς αναστροφής του με τη λογοτεχνία. Θεωρούσε ότι ο μελετητής της βυζαντινής τέχνης έπρεπε να είναι ευσεβής, έτοιμος να βιώσει το θαύμα της αφιέρωσής του στη διακονία της. Έβλεπε τη λειτουργία ως την απαραίτητη βάση δημιουργίας της Τέχνης, τον Λόγο συνυφασμένο με την Εικόνα. Και κατόρθωνε

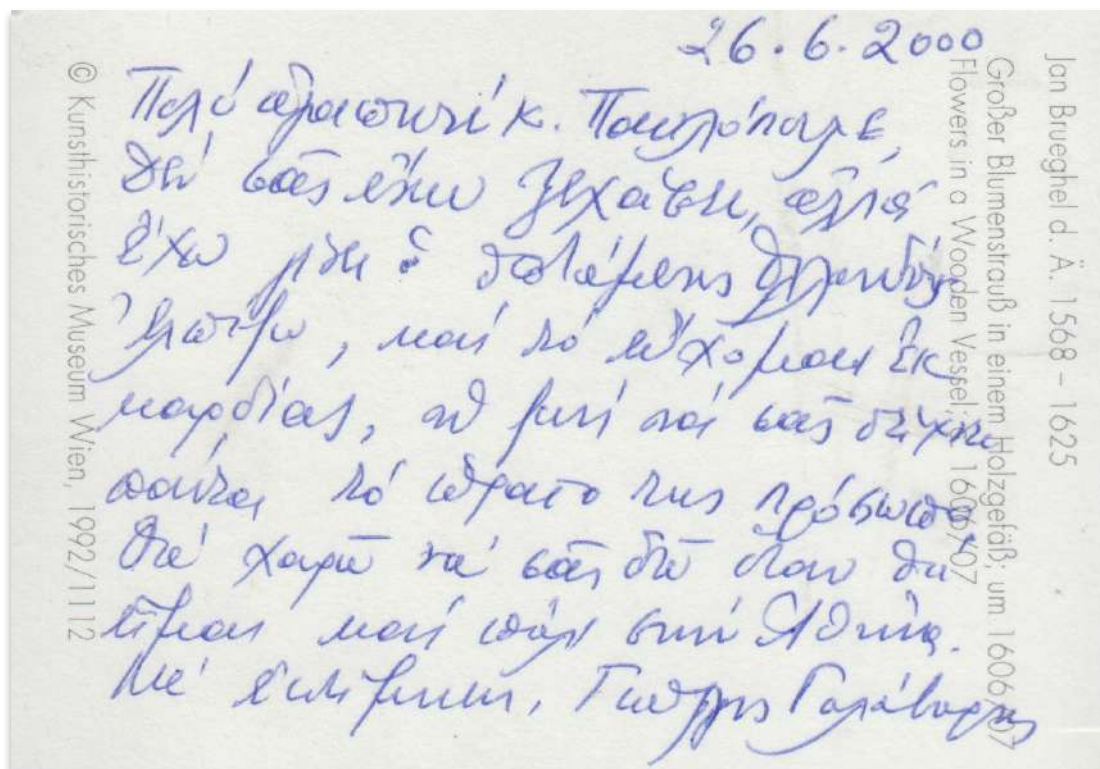
Γιώργου Γαλάβαρη, *Εσπέρα*, από τη Φυγή στην Αίγυπτο (1989, ελαιογραφία, 76 × 64 εκ.).

κοπέλα τόλμησε να ρωτήσει τον γέροντα πώς είχε καταφέρει να περάσει όλη του τη ζωή στην “ησυχία” και αν είχε μετανιώσει για το παραμύθι που έκρινε τη ζωή του, ο γέροντας απάντησε με γαλήνη: “Υπήρξα ευτυχής. Όλα είναι έρως”».

Έρωτας για τα πάντα χαρακτήριζε και τον Γιώργο Γαλάβαρη. Δεν εγκατέλειψε ποτέ την αγάπη του για τη μουσική και για τη ζωγραφική, εξακολουθώντας να παίρνει μαθήματα στον Καναδά από τον τοπιογράφο Arthur Lismer (1885-1969). Τα έργα του, με θέματα τοπία και ερεθίσματα από τη λογοτεχνία και από τη μουσική, κινούνται σε εξπρεσιονιστικό κλίμα: χρωματικές λαμπηδόνες σε παστώδεις πινελιές θερμών και ψυχρών τόνων μοιάζουν να υλοποιούν υπαινιγμούς μουσικών ήχων. Παρούσα η εικονογραφία της αρχαιότητας, αλλά και οι εικόνες των ταξιδιών του στην κεντρική Ευρώπη, οι αναφορές στις συνθέσεις του του Richard Wagner (1813-1883) και του Gustav Mahler (1860-1911), καθώς και στην ποίηση του Rainer Maria Rilke (1875-1926) ή και σε ονειρικούς συνειρμούς. Εξέθεσε έργα του σε ατομικές εκθέσεις στη Γερμανία το 1971, στον Καναδά το 1972, το 1975, το 1981 και το 1987, στην Ελλάδα το 1978 και το 1982, στην Ιταλία το 1982, ενώ έλαβε μέρος και σε ομαδικές. Προσκεκλημένος της Accademia Musicale Ottorino Respighi, εξέθεσε το 1982 τον κύκλο έργων *Στοχασμοί στη ζωή του Αγίου Φραγκίσκου της Ασίζης* στο φεστιβάλ Festa Musica Pro για τα 700 χρόνια από τη γέννηση του αγίου.

Είχε τιμηθεί με διακρίσεις της Royal Canadian Academy of Arts, της οποίας ήταν τακτικό μέλος από το 1985, και της Ακαδημίας Αθηνών, της οποίας υπήρξε αντεπιστέλλον μέλος από το 1992, της Μεσαιωνικής Ακαδημίας της Αμερικής, της Καναδικής Εταιρείας Ιστορικών της Τέχνης, της Διεθνούς Εταιρείας Νουβιακών Σπουδών και της Αμερικανικής Νομισματικής Εταιρείας. Βιογραφικό του έχει συμπεριληφθεί στα λεξικά *American Scholars, International Who is Who in Education*. Ήταν εξάλλου μέλος της Association Culturelle Canada-Suisse, ιδρυτής και πρώτος πρόεδρος της Καναδικής Επιτροπής Βυζαντινών Σπουδών, αντιπρόεδρος και πρόεδρος της Ελληνικής Επιτροπής στη Διεθνή Εταιρεία Βυζαντινών Σπουδών και της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας. Για τον άνθρωπο και το έργο του έχουν γραφτεί δύο κείμενα από συναδέλφους του (Σωτήριου Ν. Καδά, «Νεκρολογία. †Γεώργιος Γαλάβαρης (1926-2003)», *Βυζαντινά*, τ. 23, 2002-2003, σ. 515-520· Ευθύμιου Ν. Τσιγαρίδα, «Γεώργιος Γαλάβαρης. Το επιστημονικό έργο και η προσωπικότητά του», *Δελτίον της*

να εντάσσει τον βυζαντινό πολιτισμό στον μεγάλο πίνακα του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Σε άρθρο του για την απώλεια του Μανόλη Χατζηδάκη στις *Επτά Ημέρες της Καθημερινής* (12 Απριλίου 1998) διαβάζουμε: «Ησυχία. Κοίταζα έξω από το παράθυρο. Οι αμυγδαλιές έχουν ήδη ανθίσει και ο ανοιξιάτικος άνεμος έχει σκορπίσει τα ανάλαφρα πέτα στο γρασίδι που απλώνει παντού ένα τρυφερό πράσινο χρώμα. Σε λίγο το πράσινο θα γίνει βαθύ και θα το διακοσμήσουν οι άλικες, αιμάτινες σταγόνες της παπαρούνας. Ένας νέος κύκλος ζωής αρχίζει. Ο πίνακας δεν έχει τελειώσει. Το δυνατό φως με εμποδίζει να δω τα χρώματα. Η μνήμη μου επιστρέφει σε ένα από τα διηγήματα του Ηλία Βενέζη από το βιβλίο του *Άνεμοι*. Συντροφιά νέων έχει επισκεφθεί ένα μοναστήρι όπου ένας καλόγερος, ο γέροντας, μένει μόνος, τριγυρισμένος από ψηλούς τοίχους, μολυβδόβουλλα, κιτρινωπά χειρόγραφα και λείψανα από τους προγόνους δέκα αιώνων. Άρρωστος και μόνος, περιμένει να κλείσει ο κύκλος που έχει ανοίξει με ένα παραμύθι για βίους αγίων, για κουρσάρους, και ιστορίες του καιρού των Φράγκων. Όταν μία

Επιστολικό δελτάριο του Γιώργου Γαλάβαρη από το 2000.

Ο Γιώργος Γαλάβαρης στα χρόνια της ωριμότητάς του.

Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, τ. ΚΣΤ', 2005, σ. 9-13).

Αυτός που γράφει τούτες τις γραμμές γνώρισε τον Γιώργο Γαλάβαρη το 2000. Αφορμή, λήμμα που είχε αναλάβει να συντάξει για το παράρτημα του τέταρτου και τελευταίου τόμου του *Λεξικού Ελλήνων Καλλιτεχνών*. Τον συνάντησε στο φροντισμένο από τον ίδιο και από τις δύο αγαπημένες αδελφές του, τις κυρίες Μαρία Δαμιανού-Γαλάβαρη και Πόπη Γαλάβαρη, σπίτι του με τον προσεγμένο όμορφο κήπο στο Μαρούσι. Αναπτύχθηκε αμέσως θερμή φιλική σχέση μεταξύ τους, που την επιβεβαίωναν οι κατά διαστήματα συναντήσεις τους. Την ασθένειά του την ένωσε σαν κεραυνό εν αιθρία, όπως εξομολογήθηκε σε ένα από τα τρία επιστολικά δελτάριά του, το ύστατο! Εκκρεμεί, οριστικά πλέον, η υπόσχεσή του για ένα μουσικό μέρος παιγμένο από τον ίδιο στο πιάνο...

Δημήτρης Παυλόπουλος

Αναπληρωτής Καθηγητής Ιστορίας της Τέχνης
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών